

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-13>

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ ЯК УМОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ

Коханова Олена Петрівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології особистості та соціальних практик

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0003-4252-2352

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми дитячо-батьківських стосунків як умови психологічної безпеки дитини. Попри те, що питання безпеки й дитячо-батьківської взаємодії перебувають у фокусі уваги психологів, «безпека» і «дитячо-батьківські стосунки» являють собою автономні предмети досліджень. Як виявилося, їхній очевидний, на перший погляд, взаємозв'язок не досліджувався у психології. Оскільки в сучасному українському суспільстві особливо гостро стоять проблеми підвищення психологічної стійкості, збереження психічного здоров'я особистості, особливості функціонування сімейної системи в першу чергу потребують ґрунтовного вивчення у психологічній науці.

Феномен психологічної безпеки може розглядатися на різних рівнях: на рівні середовища й на рівні особистості; розумітися як необхідна умова розвитку функціональних можливостей особистості, реалізації особистісного потенціалу, як стан і як особистісна властивість. Вивчення факторів ризику психологічної безпеки виявило, що до таких можна віднести особливості дитячої психіки. Проте було висловлено припущення: в дитячому віці закладені певні суперечності, коли, з одного боку, незрілість психіки дитини ніби провокує небезпеку й потенційні загрози, з іншого, – прагнення до пізнання, відкритості і довіри до світу стимулює внутрішнє почуття захищеності й безпеки. Батьки, які забезпечують сприятливі умови для розвитку і виховання дітей, посилюють почуття впевненості, переживання ними психологічного благополуччя, що і є виявом психологічної безпеки як інтегративної психологічної властивості особистості. У статті описані характеристики гармонійних дитячо-батьківських стосунків, серед яких ключовою є задоволення базових потреб дитини, а саме: у безпеці, емоційній близькості з іншими людьми тощо.

Ключові слова: безпека, небезпека, психологічна безпека, дитячо-батьківські стосунки, теорія прив'язаності, надійна прив'язаність, психологічне благополуччя.

Kokhanova Olena. Child-parent relationships as a condition for a child's psychological safety

The article presents a theoretical analysis of the problem of child-parent relationships as a condition for a child's psychological safety. Despite the fact that safety and child-parent interaction's problems are the focus of attention of psychologists, "safety" and "child-parent relationships" are autonomous subjects of research. As it turned out, at first glance, their obvious relationship has not been studied in psychology. Considering that in modern Ukrainian society the problems of increasing psychological resilience and preserving the mental health of an individual are particularly acute, the peculiarities of the functioning of the family system primarily require careful study in psychological science.

The phenomenon of psychological safety can be considered at different levels: at the level of the environment and at the level of the individual; it can be understood as a necessary condition for the development of a person's functional capabilities, the realization of personal potential, as a state and as a personal property. The study of risk factors for psychological safety revealed that these include the peculiarities of the child's psyche. However, it has been suggested that childhood is fraught with certain contradictions, when, on the one hand, the immaturity of the child's psyche seems to provoke dangers and potential threats, and on the other hand, the child's desire for knowledge, openness and trust in the world stimulate an inner sense of security and safety. Parents who provide favorable conditions for the development and upbringing of children enhance the child's sense of confidence and experience of psychological well-being, which is a manifestation of psychological safety as an integrative psychological property of the individual. The article describes the characteristics of harmonious child-parent relationships, among which the main one is the satisfaction of the child's basic needs, namely: safety, emotional closeness with other people, etc.

Key words: safety, danger, psychological safety, child-parent relationships, attachment theory, secure attachment, psychological well-being.

Вступ

Проблема безпеки особистості сьогодні є досить актуальною. Збільшується кількість екстремальних подій, надзвичайних ситуацій, частішими стають терористичні акти в світі, ведуться військові дії на території України.

Особливо важливою вона стає для сімейних стосунків, які розгортаються в складних і невизначених умовах, але передусім ця проблема є однією з найбільш важливих для виховання і розвитку дітей. Глибоке вивчення феномену психологічної безпеки пов'язане з постановленням та вирішенням численної кількості практичних завдань, серед яких – підвищення психологічної стійкості, сприяння психологічному благополуччю, збереження психічного здоров'я особистості тощо. Безперечно, особливої уваги і турботи потребують діти, які, порівняно з дорослими, є найменш захищеними, вразливими й чутливими до різного роду чинників.

Матеріали та метод

В ході аналізу наукової літератури розглянуті основні поняття теми та особливості вивчення у психології проблеми дитячо-батьківських стосунків, психологічної безпеки й представлено авторське розуміння феномену психологічної безпеки взагалі й у контексті дитячо-батьківської взаємодії.

Результати

Проблема психологічної безпеки активно вивчається у психології, причому має багатоаспектний та інтегративний характер. Аналіз наукової літератури з цієї теми показав, що основними напрямками досліджень є ті, що стосуються вивчення аспектів інформаційної безпеки особистості, дослідження в межах соціальних інтеракцій: освітнього середовища, професійних видів діяльності. Сучасні дослідження з проблеми безпеки дотримуються традиції виокремлювати різні види безпеки (національна безпека, військова безпека, соціальна безпека, економічна безпека, професійна безпека та ін.). Значних результатів досягли психологи у питаннях безпеки праці [4].

Проте, як не парадоксально, дослідження, спрямовані на вивчення психологічної безпеки дитини у дитячо-батьківській взаємодії, майже відсутні. Досліджені «батьківське ставлення», «батьківська позиція» й «батьківські установки», описані «стилі батьківського виховання» і «дитячо-батьківські стосунки», проте ґрунтовного вивчення потребують саме дитячо-батьківські стосунки як умова психологічної безпеки дитини.

Феномен психологічної безпеки вивчається на різних рівнях: на рівні середовища – як фактичне забезпечення якості життя та здоров'я людей, на рівні особистості – як переживання своєї психологічної захищеності або незахищеності, сформованості чи несформованості механізмів психологічного захисту та подолання [7, с. 153].

У контексті нашої теми будемо розглядати феномен психологічної безпеки на рівні особистості, адже особливо важливим є його вияв у найрізноманітніших ситуаціях, які важко прогнозувати, а відповідно, – бути до них готовими. Тому в нинішніх умовах турбулентності та невизначеності особливо актуальною є саме переживання особистісної захищеності, яке батьки мають сформувати у своїх дітей.

Варто також відзначити, що почуття безпеки може розглядатися як 1) необхідна умова розвитку функціональних можливостей особистості, реалізації особистісного потенціалу, профілактики її психосоматичних порушень [6, с. 68], 2) як стан, 3) як особистісна властивість. Ми розглядатимемо почуття безпеки з тієї позиції, що це – інтегративна психологічна властивість особистості, що характеризує ступінь задоволеності її базової потреби в безпеці і така, що діагностується за інтенсивністю переживання психологічного благополуччя або неблагополуччя [4].

Хоча сформульоване вище визначення запропоноване науковцями Н. Ю. Воляннюк і Г. В. Ложкіним, які розглядають проблему психологічної безпеки особистості майбутнього

фахівця технічного профілю (що ще раз підтверджує специфіку наукових досліджень з цієї теми), вважаємо, що таке тлумачення психологічної безпеки може бути адаптовано й до особистості, яка розвивається і формується в умовах сімейного виховання.

Якщо ж почати з більш загального розуміння поняття «безпеки», то Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує його так: «... це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [3, с. 71]. Продовжуючи далі, слід зауважити, що для кожної людини почуття власної безпеки пов'язане як з об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Певні небезпеки й загрози людина здатна ретельно аналізувати й навіть прогнозувати, інші ж вона не може передбачити в силу різних причин, у тому числі й тому, що вони об'єктивні й від людини не залежать. Що вже говорити про дітей, які не здатні до прогнозування й адекватного аналізу реальних небезпек і ризиків. Більше того, чим молодша дитина, тим більше вона до цього не здатна. Відтак можна стверджувати, що для окремого суб'єкта абсолютної безпеки не існує, причому це стосується як дітей, так і дорослих. Виходячи з цієї позиції, забезпечити відсутність ризиків і загроз ми не можемо, проте дорослі (насамперед, батьки) здатні мінімізувати їх і створити комфортні умови в сім'ї для сприятливого життя і розвитку всіх її членів. Отже, на рівні середовища батьки здатні сприяти певному забезпеченню якості життя та здоров'я дітей. Проте, на нашу думку, важливіше сприяти розвитку психологічної безпеки як інтегративної психологічної властивості дитини, що характеризує ступінь задоволеності її базової потреби в безпеці і може визначатися за інтенсивністю переживання дитиною психологічного благополуччя.

Здійснивши аналіз досліджень, спрямованих на вивчення факторів ризику психологічної безпеки, можна виокремити такі фактори:

- незрілість особистості;
- установки особистості на конформізм;
- нездатність до самостійного осмисленого вибору інформації, відповідної своїм інтересам і переконанням;
- стани соціуму, що сприяють підвищенню сугестивності населення [4].

Зважаючи на вищезгадані фактори, як такі, що створюють ризик психологічній безпеці особистості й суспільства, можемо відзначити, що діти утворюють групу однієї з найбільш вразливих категорій, оскільки через несформованість психіки й активний процес соціалізації вони виявляють конформність, безпосередність, залежність, легковажність, довірливість у своїх діях та вчинках.

Попри не досить сприятливі передумови для розвитку психологічної безпеки дитини (передусім, у контексті зовнішніх ризиків і загроз), природна довіра дитини до світу – це те, що стимулює розвиток особистості та є необхідною його умовою.

Відтак можемо припустити, що в дитячому віці закладені певні суперечності, коли, з одного боку, незрілість психіки дитини ніби провокує небезпеки й потенційні загрози, з іншого, – прагнення до пізнання, відкритості і довіра до світу стимулює внутрішнє почуття захищеності й безпеки. До того ж, дорослі (передусім, батьки), які створюють сприятливі умови для розвитку і виховання дітей, посилюють почуття впевненості, переживання дитиною психологічного благополуччя, що і є виявом психологічної безпеки як інтегративної психологічної властивості особистості.

Стосунки дитини з батьками являють собою перший досвід взаємодії з навколишнім світом. Дитячо-батьківські стосунки варто тлумачити як детермінанту психічного розвитку й соціалізації дитини, які характеризуються такими параметрами:

- характер емоційного зв'язку (з батьківського боку – це вияв любові батьків як емоційного прийняття дитини, з боку дитини – прихильність до тата й мами);
- ступінь залученості батьків та дитини до дитячо-батьківської взаємодії;
- мотиви батьківства та виховання;

- стиль спілкування з дитиною;
- задоволення потреб дитини, вияв турботи до неї з боку батьків;
- способи вирішення проблемних і конфліктних ситуацій, підтримка автономії дитини;
- зміст, кількість і якість батьківського контролю: вимоги і заборони, санкції (заохочення, підкріплення) тощо;
- ступінь стійкості та послідовності (або суперечливості) сімейного виховання [2, с. 101].

Важливо відзначити, що на сьогоднішній день є потреба в розробці, вдосконаленні й застосуванні об'єктивних методів наукового вивчення всієї складності проблем виховання дітей та стосунків між батьками та дітьми. На думку дослідників, досить складно вивчати ключові умови виховання (як-от: характеристики дитини, які впливають на виховання, міру задоволеності її потреб тощо), спостережувані параметри дитячо-батьківської взаємодії, які можуть бути епізодичними і не давати загального розуміння специфіки стосунків батьків і дітей тощо [8, с. 215–219].

Отже, дитячо-батьківські стосунки являють собою найважливішу підсистему стосунків сім'ї як цілісної системи і можуть розглядатися як безперервні, тривалі та опосередковані віковими особливостями дитини і батька / матері відносини [2, с. 100–101]. При цьому, порівняно з іншими видами міжособистісних стосунків, вони характеризуються високою значущістю для обох сторін.

Психологи виокремлюють істотні характеристики гармонійних дитячо-батьківських стосунків, до яких відносять:

- задоволення базових потреб дитини (у безпеці, емоційній близькості з іншими людьми тощо);
- достатній рівень усвідомлення батьками індивідуальних особливостей дитини;
- свідомі і відповідальна організація батьками конструктивного стилю взаємодії, адекватного індивідуальним особливостям розвитку дитини [2, с. 102].

Узагальнюючи вищезазначене, варто уточнити, що гармонійні дитячо-батьківські стосунки опосередковані віковими та індивідуальними особливостями дітей і батьків й мають задовольняти їхні базові потреби. Безумовно, на дорослих покладається відповідальність за організацію конструктивної взаємодії в сім'ї, проте важливо наголосити, що задоволені, психологічно благополучні батьки, орієнтовані на гармонійне виховання дітей, здатні виховати їх так, щоб діти також почувалися задоволеними і психологічно благополучними.

Дослідження стосунків між батьками та дитиною базувалося на теорії прив'язаності Джона Боулбі (1973 р.), згідно з якою у дітей формуються внутрішні уявлення про стосунки в результаті взаємодії зі своїми батьками, які згодом використовуються для підтримання інших стосунків. Теорія прив'язаності також передбачає, що стосунки між батьками та дитиною мають довгострокові наслідки для формування психологічного функціонування дитини. На думку психолога, новонароджена дитина сприймає себе й маму окремо одне від одного й не перебуває в злитті з нею, а тому вже з перших днів життя дитина й мати починають будувати взаємодію – перший соціальну взаємодію у житті дитини, яка згодом стане взірцем усіх інших стосунків [5, с. 48].

К. Г. Бріш, спираючись на теорію Дж. Боулбі, так визначає систему прив'язаності: «це – генетично закодована базова мотиваційна система, що виникає у немовляти після народження за чіткими біологічними детермінантами. Вона сприяє контакту дитини з первинною спорідненою особою та забезпечує виживання першої» [1].

М. Ейнсворт, продовживши дослідження Дж. Боулбі, в ході Strange Situation Procedure, що передбачало оцінку безпеки зв'язку між немовлям та батьками, виявила надійну прив'язаність (здоровий тип) та три типи, які свідчать про певні порушення стосунків з матір'ю: унікаючий, тривожно-амбівалентний та дезорганізований типи прив'язаності [9, с. 127; 5, с. 48].

Так, надійна прив'язаність характеризує такий тип ставлення дитини до матері, в якому виявляється позитивне ставлення до неї та прихильність. М. Ейнсворт виокремлює певні характеристики матері, а саме: тонкочуттєвість матері (чутливість, емпатійність до потреб і сигналів дитини та здатність вчасно та адекватно на них реагувати) на першому році життя є передумовою для формування безпечної, надійної прив'язаності [5, с. 48].

Дослідники теорії прив'язаності наголошують на тому, що сформований у дитинстві тип прив'язаності носить характеристику «безперервності», тобто виявляється у всіх або більшості майбутніх стосунків зі значущими людьми. Подальша вибудова дитячо-батьківських стосунків значною мірою визначається першим досвідом соціальної взаємодії з матір'ю. Внутрішня репрезентація прив'язаності стає моделлю майбутніх міжособистісних (дружніх і романтичних) стосунків у дорослому віці.

Характеризуючи дитячо-батьківські стосунки в контексті психологічної безпеки дитини, варто відзначити поступове сприяння і підтримку автономії дитини з боку батьків.

І. М. Ющенко, вивчаючи психологічну безпеку як умову формування суб'єктності дитини, розробила модель психологічної безпеки дитини відповідно до позиційного самовизначення батьків як значущих дорослих у сім'ї. Дослідниця стверджує, що дитячо-доросла спільність виконує насамперед захисну функцію, оскільки сприяє забезпеченню недоторканості дитячої самотності та нарощуванню життєздатності й самостійності дитини. Стосунки в дитячо-дорослій спільності розвиваються в різних напрямках: або у напрямку взаємного розуміння, прийняття й довіри, або в напрямку стійкого взаємного відчуження [7, с. 154].

Так, позиційне самовизначення значущого дорослого є, на її думку, джерелом низки процесів, що здійснюються дитячо-дорослою спільністю. І. М. Ющенко виокремлює такі позиції: «батько», «учитель», «мудрець», відповідно до кожної з яких відповідає певний базовий процес, як-от: «батько» передусім виявляє турботу, чутливість до дитячих потреб і переживань, тобто вирощує життєздатну людину; «учитель» передає знання, формує вміння, навчає думати і діяти, тобто сприяє розвитку необхідних здібностей; «мудрець» підтримує самотність і цілісність дитини, іншими словами, здійснює духовне наставництво.

Відповідно до описаних вище позицій формується психологічна безпека дитини [7, с. 156]:

І. М. Ющенко наголошує на важливості усвідомлення батьками необхідності та дієвості кожної з позицій, адже розвиток дитячо-спорідненої спільності в напрямку духовної спорідненості залежить від здатності дорослого усвідомлювати свої позиції стосовно дитини й ініціювати відповідні їм процеси.

Висновки

Вивчення проблеми дитячо-батьківських стосунків як умови психологічної безпеки дитини засвідчило наявність актуальної потреби ґрунтовного її дослідження. Зважаючи на складність і кризовість функціонування сучасної сімейної системи, важливими стають питання підвищення психологічної стійкості, сприяння психологічному благополуччю, збереження психічного здоров'я особистості. Особливою значущістю, емоційністю й змістовою

«Батько»	Довіра до світу, почуття соціальної приналежності, спокою, захищеності
«Учитель-умілець»	Відчуття свободи, компетентності та керованості життя, віра в свої сили і здібності
«Мудрець»	Цілісність, любов до життя, життєстійкість

Рис. 1. Позиційне самовизначення значущих дорослих і розвиток психологічної безпеки дитини

наповненістю характеризуються дитячо-батьківські стосунки, від гармонійності яких залежить психологічна безпека та розвиток дитини. Феномен психологічної безпеки нами розглянуто на рівні особистості і тлумачиться як інтегративна психологічна особистісна властивість, розвиток якої залежить від характеру дитячо-батьківської взаємодії.

Вивчення факторів ризику психологічної безпеки виявило, що до таких можна віднести особливості дитячої психіки. Проте було висловлено припущення: в дитячому віці закладені певні суперечності, коли, з одного боку, незрілість психіки дитини ніби провокує небезпеки й потенційні загрози, з іншого, – прагнення до пізнання, відкритість і довіра до світу стимулює внутрішнє почуття захищеності й безпеки. Батьки, які створюють сприятливі умови для розвитку і виховання дітей, посилюють почуття впевненості, переживання дитиною психологічного благополуччя, що і є виявом психологічної безпеки як інтегративної психологічної властивості особистості.

Попри складність наукового вивчення всього розмаїття проблем виховання дітей та стосунків між батьками та дітьми, перспективами подальших досліджень вважаємо вивчення задоволеності базової потреби дітей у безпеці як одного з найважливіших параметрів психологічної безпеки як властивості особистості.

Література:

1. Бріш К.Г. Розлади прив'язаності від теорії до терапії: посібник. Львів, 2012. С. 38.
2. Булгакова О.Ю., Азаркіна О.В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2020. Том 31 (70) № 3. С. 100–104.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Волянчук Н.Ю., Ложкін Г.В. Наукові маркери психологічної безпеки особистості майбутнього фахівця технічного профілю. *Професійне становлення особистості*. 2015. № 4. С. 36–42.
5. Семків І.І., Вонс О.-М.С. Психологічні особливості романтичних стосунків осіб із різним типом прив'язаності в юнацькому та зрілому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. Вип. 3. С. 46–56.
6. Федчук О.В. Категорія психологічної безпеки особистості в науковій літературі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2022. Вип. 73. С. 67–74.
7. Ющенко І.М. Психологічна безпека як умова формування суб'єктності дитини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2018. Вип. 3. Том 1. С. 153–158.
8. Lunkenheimer E.S., Leerkes E.M. Innovative Methods in the Science of Parent-Child Relations. *Infant and Child Development. Innovations in the Study of Parent-Child Relations*. 2015. Volume 24, Issue 3. P. 215–219. DOI: <https://doi.org/10.1002/icd.1920>
9. Lamb M.T., Thompson R.A., Gardner W.P., Estes D. Security of Infantile Attachment as Assessed in the «Strange Situation»: Its study and Biological Interpretation. *The Behavioral and Brain Sciences*. 1984. № 7. P. 127–171.

Отримано: 30.06.2025

Рекомендовано: 22.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025